

Olbrachtovy prózy v kritikách Arna Nováka

Prozaik Ivan Olbracht a literární historik a kritik Arne Novák patří k téže generaci (Novák se narodil v roce 1880, Olbracht je o dva roky mladší) - a spojuje je také původ: oba pocházejí z rodiny významného realistického prozaika: Olbrachtovým otcem byl Antal Stašek, Novákovou matkou Teréza Nováková. Oba také prožili dětství ve venkovském městě, Arne Novák v Litomyšli, Olbracht v Semilech a Dvoře Králové. Avšak názorově, ideologicky se jejich cesty zcela rozcházely, Olbracht spojil svůj osud s dělnickým hnutím, nejdříve se sociální demokracií, od počátku dvacátých let s komunistickou stranou. Arne Novák se přiklonil k politicky konzervativní složce naší společnosti. Je to patrné i z tiskových tribun, které si zvolili: mladý Olbracht tiskne v Pochodni, ve vídeňských Dělnických listech, v Právu lidu, Arne Novák v Rozhledech, Lumíru, Národních listech, Venkovu atd.

Arne Novák jako kritik sledoval uměleckou dráhu Olbrachtovu od jejích počátků. Prvotinu O zlých samotářích recenzoval v Přehledu (1913, č. 43, s. 727-728). Konstatuje, že žánr tuláckých povídek skrývá v sobě nemálo svodů a obtíží, že od Villona se vytvořila silná a jednolitá tradice, která může být mladému talentu přímo kletbou: "V rozhodném postoji tuláka, jenž jednou rukou prudce odmítá všecek řád a zákon, zatímco druhá pa-

že vztahuje se horoucně po přírodě ztajené kdesi ve volných dálkách, v typickém onom gestu, o něž se sdílí Hamounův tulák-impresionista s Gorkého tulákem-ideologem, shledáváme cosi ustrnulého, ba řeknu to i za cenu domnělého paradoxu - cosi konvenčního. Látková odvaha, kterou předpokládají tulácké náměty, bývá zpravidla nepoměrně menší než psychologické pohodlí, jež promíjejí: poetizace všeho drsného a hrubého, běžná v těchto syžetech, svádívá k lacinému postupu negativnímu, o mnoho přístupnějším, než je pozitivní vytváření nových typů; pudový a naivní naturismus, opájející se divokou změtí dojmů a nálad bludného dítěte přírody, zdá se mně metodou daleko snazší než propracovaná a zdůvodněná determinace společenská."

Jistě sympaticky působí Novákův požadavek společenské podmíněnosti lidských povah a jednání. V Olbrachtových povídkách nachází však Novák nejenom jednostranný vzdor, ale i hluboký soucit, který jej sblížuje s Šlejharem, stejně jako obžaloba klidných a spokojených usedlíků a výkřik touhy po vykoupení. Novák konstatuje, že tři prózy Olbrachtovy prvotiny ukazují vzestup od lehké impresionistické skici k pevné dějové stavbě. Obě předchozí povídky zdají se jen prozatímní studií k psychologickému a epickému umění novely Žak (v pozdějších vydáních Bratr Žak). Novák srovnává tuto prózu s románem Goncourtovým (Bratři Zengannové) a oceňuje skvěle vystižený protiklad povahy Žakovy a Frickovy a to, že se Olbracht nespokojil

jen kresbou prostředí, ale podává hluboce lidskou tragiku. Novák vyslovuje v závěru své recenze přesvědčení, že Olbracht nepodlehł v zápase s obtížným námětem a že je kdosi, od koho smíme nemálo očekávat.

K druhému prozaickému dílu Olbrachtovu, k románu Žalář nejtemnější, vyslovil se Novák jen v úvodním odstavci obsáhlé, dvojdílné recenze Podivného přátelství herce Jesenia (Venkov 14, č. 293, s. 2-4, 16. 12. 1919, a č. 299, s. 2-4, 23. 12. 1919), samostatnou kritiku o tomto románu nepublikoval. Žalář nejtemnější Nováka zřetelně zklamal. Po slibné prvotině, v níž Olbracht "dovedl pohledem útočným a skladným zmocnit se jádra lidské povahy, která sama sobě je hádankou, vyznal se tím podivným darem básnickým, jemuž říkáme intuice, v cestách tažných přáeků a v pohybech světélkujících bludic", jeví se mu Žalář nejtemnější jako vlašný a plošný dušezkumný román. Olbracht prý tu obětoval svoje nejlepší hodnoty trpělivé analýze, jeho svět se zúžil, zšedl: "Těsně monografický jeho ráz s jedinou prokreslenou postavou v popředí a s hrstkou vedlejších figur bez plného životného objemu nepřipouštěl, aby se projevíly skladebné schopnosti spisovatelovy..." Avšak přesto nachází Novák v Žaláři nejtemnějším jeden kladný znak, jímž se Olbracht odlišuje od ostatních českých romanopisců, totiž "záhřevnou a svítivou sílu družné účasti, s níž se tento melodik citu nachyluje ke každé ze svých postav, aby se s ní polaskal z vnitřní potřeby svého srdce, které pod tíhou milosti se naklání jako štěp pod úrodou šťavnatých jablek."

41

Vedle pochopení pro Olbrachtovy základní přednosti upoutá na Novákově obsáhlé recenzi i svěžest podání, bohatá metaforičnost, která však není na újmu pojmové přesnosti.

V Žaláři nejtemnějším shledává Novák pouze nutný mezistupeň, jakousi školu kázně, kterou Olbracht musel projít, než se mohl odvážit široce založeného a psychologicky mnohostrunného společenského románu, jakým je Podivné přátelství herce Jesenia. Formový pokrok shledává Novák především v tom, že se Olbracht oprostil od útvaru monografického románu, v němž jediná postava je výhradní nositelkou děje. Chápe Olbrachtův román jako tragické dílo o vykoupení z dualismu, přičemž cestou k vykoupení není erotika, ale přátelství. Přitom povahový protiklad herců Jiřího Jesenia a Jana Veselého není logickým schematem, nýbrž je naplněn konkrétním životem. Proti přísnému a uvědomělému umělci-intelektuálovi, jakým je Jesenius, představuje Veselý typ improvizátora, role jsou mu jen příležitostí, aby podával sebe sama, temnoty svého nitra. V recenzi, nazvané Román o vykoupení z dualismu, soustřeďuje se Novák především na obšírný výklad charakterů a jejich psychických znaků. V románu shledává šťastnou syntézu realistického románu psychologického s napínavostí románu dobrodružného, plného romantických překvapení a záhad (Jan Veselý vleče za sebou temnou oblast tajemství, hříchu a děsu). V závěru pozdravuje Novák v Olbrachtovi nejen "ryze lidského básníka s laskavým úsměvem plným víry v člově-

41

ka", ale i inspirovaného tvůrce krásné zralosti umělecké.

Poválečný příklon Olbrachtův k revoluční levici přirozeně Arna Nováka postavil ideologicky proti prozaikovi. Také v recenzi Olbrachtových Obrazů ze soudobého Ruska (Venkov 15, č. 275, s. 2-3, 23. 11. 1920, pod názvem Dvojí ráj - recenze si zároveň všimá Majerové Dojmů z Ameriky) otevřeně vyznává: "Netajil jsem se nikdy svým krajním individualismem, jenž v kritice znamená, že naprosto nedbám papírových produktů, které potlačující osobní notu vystupují výhradně jako výraz stavovského a třídního vědomí..." Přesto se publicistice Olbrachtově a Majerové věnuje, protože se v ní rýsuje platičky a určitě osobnost pisatelů. Olbrachta charakterizuje jako naivního politického impresionistu, pěstujícího kult revoluce. Proti jeho knize obdivující revoluční zemi doporučuje "polemicky šťastnou knihu" Jaromíra Nečase Skutečná pravda o Sovětském Rusku. Olbrachtovi i sovětským poměrům vytýká Novák "úplné znemožnění spontánnosti jednání jednotlivce", v níž spatřuje základ rozmanitosti světa a života.

Také Devět veselých povídek z Rakouska i republiky podrobil Novák zdrcující kritice (Lidové noviny 35, č. 577, s. 7, 16. 11. 1927), především pro "jizlivé a šklebné grotesky zlovolného smíchu, pod jejichž zvilou pitvrou se skrývá agitační záměr komunistického úvodníku". Novák mluví o laciné maše pamfletistově, o humoru uškrčeném zlobou a pustým stranictvím.

Týž postoj najdeme i v obsáhlé kritice Anny prole-

tářky (Třídni román - Lidové noviny 37, č. 34, s. 9, 19. 1. 1929). Novák otvírá tuto kritiku chválou prvních knih Olbrachtových. Oceňuje na nich záhadné kouzlo iracionálního života, nevyčerpatelné možnosti komplexního pohledu, pronikajícího až k hrůznému i slastnému paradoxu lidského bytí. Proti tomu jeví se mu Anna proletářka jako obsahově hubená, vylučující démonickou a osudovou dvojsmyslnost a nahrazující ji suchým, účinným racionalismem a postojem proletářské třídnosti. Novák nepopírá, že kresba obou hlavních postav se zdařila, že je sytá, prostá a hutná, že Olbracht odhadl a zachytil typický povahový rozdíl mezi pražským továrním dělníkem, vyrostlým v kázní organizace, a mezi venkovankou, v níž Praha jenom zvolna přemáhá tradiční selanku. Avšak prosté a hutné románové jádro, které by stačilo na nevelkou povídku, ztrácí se mezi rušícími živly, za něž Novák považuje jak vstupní obraz měšťácké mravní bídy (rodina stavitele Rubše), tak i kriminální příběh maďarského komunisty Kerekese, který s hlavní linií nijak nesouvisí. Odsuzuje také "pohoršlivě nediskretní a skandalizující epizodu o sociálně demokratickém zrádci poslanci Jandákovi" a závěrem si klade otázku, která se do značné míry kryje s pochybnostmi a teoriemi naší levicové avantgardy, totiž problém vztahu reportážních prvků k beletrii. Také Novák přenechává společenskou účinnost novinové reportáže, agitačnímu letáku, zápalně stylizovanému pamfletu, avšak zamítá přenášení reportážních pasáží do románu. Tím prý se připravuje konec románu vůbec - ovšem

pro útěchu Novák v poslední větě konstatuje, že Anna proletářka "přece není románem". Jak patrně, i přes své ideologické zaujetí přece jen přiznal Novák ústřednímu dějovému pásmu Anny proletářky nesporné přednosti, základní námitky vznáší především proti reportážním a otevřeně politickým pasážím. Nepochopil, že román jako syntetický žánr může se v určité fázi a v jisté žánrové variantě přiblížit literatuře faktu, avšak nelze zároveň neuznat, že některé výtky extenzity a sypké stavby Olbrachtova románu mají objektivní platnost,

S nadšením přijal Arne Novák románovou baladu Nikola Šuhaj loupežník (Olbrachtův baladický román, Lidové noviny 41, č. 163, s. 9, 30. 3. 1933), avšak její ideové vyznění zkreslil. Chápe román jako "odboj svobodné přírody proti společnosti" a Nikolu jako jednoho ze "zlých samotářů", blízkého typům z Olbrachtovy prvotiny. Vyzvedá čistý epický tvar díla, přírodní lyrismus, kresbu podkarpatského židovstva i vystižení specifičnosti horeké země plné mýtů, pověr, kouzel a čarodějnic.

Novák konstatuje, že Nikola Šuhaj loupežník není románem v plném smyslu, že vedlejší postavy nejsou rozvedeny a prohloubeny, ale zůstávají pouze epizodou, snad jen s výjimkou Nikolova bratra Jury. Shledává v tom záměr; dílo se tímto rysem přibližuje rapsodickému úryvkovitému rázu balady: "Duševní přechody, které by se mohly někdy zdát přelomy, nejsou vyloženy, nýbrž naznačeny; zralá rozhodnutí pukají před čtenářem nepřipravena těs-

ně před činy: motivace jež by zpomalovala dějovost, jako by úmyslně byla zanedbávána. Pudové hnutí a za ním volní výbuch; citové roznícení a vzápětí napřažený sval; ráz na ráz, jak se to právě hodí do apoteózy živelnosti proti mravní konvenci. Podoben bystřině v horských ráz-tokách sbírá epický děj Šuhaje přímo před očima čtenářovými svou látku, a to stejně ze skutečnosti procházející někdy i sítím reportáže, jako z dějotvorné obraznosti lidu; na rozdíl od romanopisců soustředěných ke strohé objektivnosti nemizí zde epik za příběhem".

Jak patrně, ocenil Novák umělecký tvar Olbrachtova vrcholného románu, nepochopil však jeho společenskou kritičnost, dílo vidí vytrženo z dobových vazeb. Nikolu vykládá zcela pudově, jeho odboj srovnává s obranou horské zvěře - kance, medvěda, orla.

K několika Olbrachtovým knihám se však přece jen Arne Novák v recenzi nevyslovil: kromě Žaláře nejtemnějšího nepsal ani o Zamřížovaném zradle (1930) a o knížce Dvě psaní a moták (1931), o Zemi beze jména (1932) a překvapivě ani o vynikající povídkové knize Golet v údolí (1937). Jeho názory na tyto svazky poznáváme jen ze zhuštěného hodnocení v Přehledných dějinách literatury české (Olomouc, 1936-1939, na s. 1431-1432). O prózách inspirovaných prvorepublikánským vězením píše zde Novák, že se Olbracht "bez jakýchkoli předsudků oddaně vmýšlí do drobných lidských osudů a prosvěcuje je účastným zájmem". Také kniha Golet v údolí je charakterizována jen letmo - jako dílo prodchnuté mož-

411

nou objektivitou a vlídným, shovívavým humorem, s nímž postihuje život pravověrných Židů na Podkarpatské Rusi.

V souhrnném hodnotícím odstavci v Přehledných dějinách vyzvedá Novák dvě Olbrachtovy skladby, které podle jeho názoru "stojí v samém popředí české výpravné prózy". Jde o Podivné přátelství herce Jesenia a o Nikolu Šuhaje loupežníka. V nich došel prý Olbracht k objektivnosti v současném českém románu nevídané. A celkovou charakteristiku Olbrachtových vrcholů shrnuje takto: "Pevnost záměrné dispozice dějové se tu stýká s plastickou výrazností charakteristiky; smysl pro živelné složky vášnivě vroucího života nevyklučuje pochopení morálních sil, které ustavují apolečnost; mužná láska k energii je doplňována snahou zachytit člověka, hlavně muže v jeho tíhnutí k družnosti milostné, přátelské neb sociální, kterou se překonává zlé samotářství a nejtemnější žalář neplodného, ano, rozkladného sobectví, kam ukazoval již román o žárlivém slepci. Klidné realistické pozorování je často ozářeno romaneskností a poezií, ale na rozdíl od pokusu předešlé generace, jež učinila R. Svobodová ve své syntéze realistického impresionismu a dekorativní novoromantiky, podařila se Ivanu Olbrachtovi syntéza s dokonalou přirozeností."

Na začátku studie shledávali jsme, co spojuje prozai-ka a kritika - Olbrachta a Arne Novákem. A dlužno ještě dodat, že je sdružuje i to, že oba se stali předmětem soustavného a cílevědomého vědeckého zájmu jubilanta Rudolfa Havla.